

TUTKIELMAN TEKNISET OHJEET

Viitteet, lyhenteet, lähteet ja kirjallisuus

Matti Myllykoski (päivitys Leo Näreaho 2008)

ESIPUHE.....	2
LÄHTÖKOHTIA.....	2
VIITTEET.....	4
Viitteiden tarkoitus.....	4
Viitteiden muoto.....	4
LYHENTEET.....	6
KIRJALLISUUS.....	7
Monografiat: perustapaus.....	7
Monografiat: monimutkaisemmat tapaukset.....	8
Kaksi tai useampia tekijöitä.....	8
Saman tekijän useampiosainen teos.....	9
Painokset ja sarjat.....	9
Käännökset.....	10
Väitöskirjat.....	10
Opinnäytteet.....	11
Artikkelit ja niistä koostuvat julkaisut.....	11
Artikkelikokoelmat ja hakuteokset.....	11
Artikkelit artikkelikokoelmassa ja hakuteoksessa.....	12
Juhlakirjat ja niissä julkaistut artikkelit.....	12
Artikkelit aikakauslehdissä.....	13
Sähköisissä viestimissä ilmestyneet artikkelit ja kirjoitukset.....	14
Internet-sivuilla julkaistut artikkelit.....	14
Sähköpostiviestit.....	14
Postilistat.....	15
LÄHTEET.....	15
Painamattomat lähteet ja haastattelut.....	15
Painetut lähteet.....	16
Klassisten tekstien editiot.....	16
Tutkielman kohdehenkilön teokset.....	19
Julkaisut vailla henkilötekijää.....	19
Sanoma- ja aikakauslehdet.....	20
TUTKIMUSETIIKASTA.....	21

ESIPUHE

Teologisen tiedekunnan laudatur- ja jatko-seminaareissa on jo vuodesta 1974 käytetty Pekka Raittilan laatimaa ja Risto Saarisen uudistamaa opasta, jossa annetaan ohjeita seminaarityöskentelyä ja tutkielman kirjoittamista varten (Pekka Raittila & Risto Saarinen, Seminaari ja pääainetutkielma, 2. uudistettu painos, Helsingin yliopiston teologisen tiedekunnan kirjaston julkaisuja 7, Helsinki 1991). Opas on selkeä ja se on säilyttänyt arvonsa. Kuitenkin sen kirjallisuusluettelon laatimista koskevat ohjeet ovat varsin suppeat, koska bibliografisten tietojen merkitsemistä koskeva osio antaa ohjeita etupäässä lähteiden merkitsemisestä. Tämän vuoksi teologisen tiedekunnan laitoksilla on vuosien varrella kehittynyt monenlaisia käytäntöjä, jotka liittyvät lähde- ja kirjallisuusluettelon laatimiseen. Kirjavuus on johtanut käytännöllisiin ongelmiin ja vaikeuttanut seminaarityöskentelyä. Tiedekunnan kirjaston informaattikkona työskennellessäni olen päättänyt uudistamaan Raittilan opasta tältä osin. Olen laatinut sen pohjalta seuraavan lähteiden ja kirjallisuuden merkitsemisen oppaan, joka pyrkii kattavuuteen ja havainnollisuuteen. Lisäksi annan Raittilaa seuraten ohjeita viitteiden rakentamisesta ja lyhenteiden esittämisestä.

Ohjeet eivät ole normatiiviset, vaan suuntaa antavat. Olen pyrkinyt löytämään ”terveen järjen” mukaisia käytäntöjä Raittilan oppaan hengessä. Ohjeet on laadittu nimenomaan painamattomia opinnäytetöitä varten, mutta ne soveltuvat sellaisenaan myös korkeampiin opinnäytteisiin ja laajoihin artikkeleihin. Tutkielman painattaminen edellyttää lisäksi lähinnä eräiden painoteknisten korostuskäytäntöjen (kursivointi, lihavointi) huomioon ottamista.

Opasta laatiessani olen saanut tiedekunnan laitoksilta arvokasta palautetta. Erityisesti kiitän Hannu Mustakalliota, joka paneutui tekstiini perusteellisesti ja teki siihen monia hyödyllisiä parannuksia. Teol. yo Sami Yli-Karjanmaa on tehnyt arvokkaita huomautuksia tekstin uuteen versioon (2005); kiitokset myös hänelle.

Matti Myllykoski

LÄHTÖKOHTIA

Tutkielman loppuun liitetään luettelot käytetyistä lyhenteistä sekä niistä lähteistä ja siitä kirjallisuudesta, joihin tutkimuksessa viitataan. Tutkielmassa useammin kuin kaksi kertaa esiintyvien lähteiden, julkaisusarjojen ja aikakauslehtien nimistä käytetään lyhenteitä, joista on laadittava erillinen luettelo. Lähteet ovat tutkimuksen kohteena ja aineistona olevia tekstejä ja julkaisuja, kun taas kirjallisuus on näihin liittyvää tutkimusta, jonka kanssa tutkielman kirjoittaja keskustelee. Yhtäältä luetteloihin tulee liittää kaikki ne lähteet ja tutkimukset, joihin tutkielmassa viitataan, ja toisaalta siellä ei muutoin kuin erityisestä syystä saa mainita yhtään sellaista lähdetä tai tutkimusta, johon ei ole viitattu. Alaviitteissä käytettyjen kirjallisuuslyhenteiden tulee pitää yhtä lähde- ja kirjallisuusluettelon tietojen kanssa. Oikeinkirjoitukseen on syytä kiinnittää erityistä huomiota, koska luettelomuoto ja vieraskieliset nimekkeet altistavat virheille.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo tarjoaa edustavan katsauksen tutkielman aihepiirin lähteisiin ja kirjallisuuteen sekä antaa tiedot, joiden avulla näihin pääsee käsiksi arkistoissa ja kirjastoissa. Lähde- ja kirjallisuusluettelo on rakennettava siten, että siitä saa tarkat bibliografiset tiedot alaviitteissä mainituista lyhennekoodeista. Tutkielmissa

on lähes poikkeuksetta tapana laatia lähde- ja kirjallisuusluettelo erillisiksi kokonaisuuksiksi, koska käytettyjen lähteiden tulee olla mahdollisimman kätevästi löydettävissä. Lähteiden luetteloon voidaan liittää myös tutkimuksessa käytetyt apuneuvot, jotka eivät sisällä varsinaista tutkimusta, vaan yleisesti hyväksyttyä tietoa. Näitä ovat esimerkiksi kieliopit, sanakirjat, konkordanssit ja bibliografiat. Jos nämä liitetään lähteiden kanssa yhteen, luettelo on syytä otsikoida Lähteet ja apuneuvot. Teologisia sanakirjoja, jotka sisältävät tutkimusta, ei ole kuitenkaan syytä lukea apuneuvoihin, vaan kirjallisuuteen. Elävien kielten sanakirjoja ja kielioppaita ei ilmoiteta lainkaan, ellei tutkielmassa jostakin erityisestä syystä jouduta viittaamaan niihin.

Sekä lähde- että kirjallisuusluettelo laaditaan tarkasti aakkosjärjestyksestä seuraten. Kirjallisuusluettelossa mahdollisimman monet nimekkeet on syytä aakkostaa kyseisen kirjan tai artikkelin tekijän tai toimittajan nimen mukaan; poikkeuksena ovat julkaisut ilman henkilötekijää, jotka aakkostetaan nimekkeen mukaan. Tätä kysymystä käsitellään tarkemmin lähde- ja kirjallisuusluettelon yhteydessä.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo on paras toimittaa jatkuvasti tutkimustyön aikana. Luettelo lopullisesti kootessasi tarkista, että

- 1) luetteloon tulevat kaikki ne lähteet ja tutkimukset, joihin tutkimuksessasi on viitattu, sekä ne lähdesarjat, jotka olet käynyt läpi järjestelmällisesti tätä tutkimusta varten,
- 2) luetteloon ei tule yhtään sellaista lähdetä (lukuun ottamatta järjestelmällisesti läpikäytyjä lähdesarjoja) tai tutkimusta, johon tutkimuksessasi ei ole viitattu,
- 3) jokainen viitteiden lyhennekoodi pitää yhtä lähde- ja kirjallisuusluettelon vastaavan yksikön kanssa, sekä että
- 4) bibliografiset ja muut tiedot ovat oikein kirjoitetut.

Lähteiden ja tutkimusten (kirjallisuuden) toisistaan erottaminen tapahtuu tietysti itse tutkimuksessa. Lähde- ja kirjallisuusluettelo vain paljastaa, missä määrin tekijä on tämän eron ymmärtänyt. Raja ei kulje painamattoman ja painetun välillä. Se että jokin asiakirja painetaan ja jokin tutkimus jää käsikirjoitukseksi, ei muuta niiden sisäistä luonnetta. Sama kirja tai kirjoitus voi eri tutkimuksissa (joskus samankin tutkimuksen eri osissa) olla joko lähde tai kirjallisuutta.

Esitykseni alkaa viitteitä ja lyhenteitä koskevilla ohjeilla. Viitteitä koskevat ohjeet olen muokannut Raittilan oppaan (s. 16–19) pohjalta, ja lyhenteiden ohjeet olen ottanut siitä lähes sellaisinaan (s. 13–14). Didaktisista syistä esittelen näiden jälkeen kirjallisuusluettelon ohjeet, koska niistä käsin kirjallisuusviitteen eli teosta koskevien bibliografisten merkintöjen perusrakenne on helpoin avata. Niin opinnäytetöissä kuin muissakin tutkimuksissa lähdeluettelo on aina kirjallisuusluettelon edellä.

HUOM! Valmiiseen pro gradu -tutkielmaan sidotaan liuskan mittainen tiivistelmälomake välittömästi nimiölehden jälkeen. Se laaditaan erikseen annettujen ohjeiden mukaisesti. Tiivistelmälomakkeen ”avainsanat” tarkoittavat asiasanoja, jotka otetaan yleisestä suomalaisesta asiasanastosta (YSA) tai Teologisen tiedekunnan kirjaston asiasanastosta.

VIITTEET

Viitteiden tarkoitus

Viitteissä (alaviitteissä eli nooteissa) ilmoitetaan lähde ja/tai tutkimus, johon esitys perustuu. Viitteiden avulla tieteellinen esitys voidaan joka kohdassaan todentaa (verifioida). Ne osoittavat, kuinka tutkimus on dokumentoitu. Jos tieto jostakin tutkimukseen liittyvästä lähteestä on saatu toisen kirjoittamasta julkaisusta, on tutustuttava myös kyseiseen lähteeseen. Jos useat tutkimukset ovat käsitelleet samaa aihetta, on yleensä syytä mainita vain se, jossa tieto tai tulkinta ensi kerran on esitetty. Usein on eduksi viitata myös uusimpaan tutkimukseen, jossa on selostettu aikaisempaa tutkimusta.

Viitteessä voidaan keskustella toisten tutkijoiden kanssa. Jos aikaisemmassa tutkimuksessa on esitetty selvästi virheellisiä tietoja tai erilaisia tulkintoja, nämä on paras mainita ja torjua viitteissä. Vrt.-lyhennettä käytetään ilmaisemaan tällaista eriävää käsitystä. Selvittely on kuitenkin otettava itse tekstiin, jos se vaatii laajempia perusteluja. Ns. empiirisissä tutkimuksissa keskustelu käydään lähes kokonaan tekstissä. Myöskään polemiikin kohteena käytettäviä tutkimuksia ei ole syytä kasata viitteeseen kovin runsaasti. Tavallisesti riittää virheen alkuunpanijan sekä kenties uusimman esittäjän mainitseminen.

Viitteessä voidaan antaa sellaisia tietoja (elämäkerrallisia faktoja tms.) tai viitata sellaisiin näkökohtiin, jotka olisivat tarpeettomia tai häiritseviä itse tekstissä, mutta jotka selvästi kuuluvat tutkimuksen kohteena olevan asian käsittelyyn. Viitteissä voi myös viitata niihin ongelmiin, jotka nousevat esiin tutkimusaiheesta tai rajautuvat siihen, mutta eivät kuulu tutkielmalle asetetun tehtävän piiriin.

Viitteitä ei tarvita, kun on kysymys...

- 1) yleisesti tunnetuista, tietosanakirjoista ja vastaavista yleisteoksista saaduista tiedoista; Raamatun viitteet merkitään tekstiin sulkeisiin (Mark. 3:2) tai
- 2) omista johtopäätöksistä, jotka nousevat tutkimuksestasi. Tutkielman tiivistelmä sekä mahdolliset osayhteenvedot on kirjoitettava niin, ettei siinä käytetä enää uutta materiaalia eikä siis myöskään viitteitä.

Viitteiden muoto

Viitteet on laadittava mahdollisimman lyhyeen, mutta samalla selvään muotoon. Lähteet ja tutkimukset on ilmaistava niin, että ne on helppo tunnistaa lähde- ja kirjallisuusluettelon avulla. Viitteessä on täsmällisesti ilmoitettava se lähteen tai tutkimuksen kohta, johon esitys perustuu. Viitteet sijoitetaan yleensä sivun alalaitaan. Ne on numeroitava johdonmukaisesti, ja viitenumeroiden ja viitteiden on vastattava toisiaan. Kätevintä on numeroida viitteet pääluvuittain. Yksinkertainen viite – tietyn pääluvun 12. viite – on seuraavanlainen:

¹² Kortekangas 1970, 243–250.

Lähteen tai tutkimuksen kohta on ilmaistava tarkasti. Tästä syystä on vältettävä seuraavanlaista merkintätapaa: Kortekangas 1970, 243ss.

Niin sanotuissa empiirisissä töissä käytetään tekstinsisäisiä viitteitä, jotka sijoitetaan sulkeisiin samoihin kohtiin mihin viitenumerot tulisivat. Tähän tapaan:

Joidenkuiden mielestä uskonnollisten vakaumusten tutkiminen pelkkien gallupkyselyiden avulla on hyvin ongelmallista (Myllykoski & Pyysiäinen 1995, 183–186).

Viitteessä esitetään lähteet ja kirjallisuus mieluummin seuraavassa järjestyksessä: 1) painamattomat lähteet; 2) painetut lähteet (mukaan lukien tutkittavan ajanjakson sanoma- ja aikakauslehdet) ilmestymisvuoden mukaisessa järjestyksessä tai aakkosjärjestyksessä; 3) kirjallisuus ilmestymisvuoden mukaisessa järjestyksessä (ei esimerkiksi aakkosjärjestyksessä).

Viitteissä kannattaa käyttää ytimekkäitä ilmaisuja. Jos viitteessä esitetään ilman kommentoivia lauseita useita lähteitä tai tutkimuksia, ne erotetaan toisistaan puolipisteellä. Harkinnan mukaan bibliografinen viite voidaan esittää sulkeissa. Viitteissä voi yleensäkin käyttää lyhenteitä, jotka itse tekstissä eivät ole sallittuja. Esimerkkejä:

Näin tulkitsee myös Kortekangas 1970, 243–250. Vrt. Kortekangas 1970, 243–250.

Ks. esim. Kortekangas 1970, 243–250.

Huomattava joukko tutkijoita on omaksunut tämän näkemyksen: Kortekangas 1970, 243–250; ...

Toisin ajattelee esim. Kortekangas (1970, 243–250), joka...

Vaikka samaan lähteeseen tai tutkimukseen viitattaisiin useita kertoja peräkkäin, viitelyhenne on toistettava sellaisenaan. Sitä ei siis saa korvata joskus esiintyvillä ilmaisuilla mts., sama, id. lib., ibidem, ebenda, tms.

Lähteiden ja kirjallisuuden merkitsemisessä viitteisiin on seurattava kautta linjan tarkoin lähdeluettelon mukaisia lyhennekoodeja. Kuitenkin on joko tekstiin tai viitteeseen kirjoitettava sekä tekijän täydellinen nimi että kirjan nimeke silloin, kun kyseistä teosta erityisesti esitellään, esimerkiksi johdannon kirjallisuuskatsauksessa.

Viitenumerot on sijoitettava tekstiin niin, että ne ilmaisevat täsmällisesti, mitä kohtaa esityksessä viite tarkoittaa. Viitenumero on, mikäli mahdollista, virkkeen lopussa, mutta jos viite liittyy nimenomaan tiettyyn termiin, paikan tai henkilön nimeen, viitenumero on sijoitettava välittömästi sen jälkeen. Sekaannusten välttämiseksi ei tekstissä saa toistaa samaa viitenumeroa, vaikka sama viite sopisikin useaan yhteyteen. Jos laajahko esitys perustuu kokonaan yhteen lähteeseen tai tutkimukseen, viitenumeroa ei ole syytä uusia muuten kuin jokaisen kappaleen lopussa. Esimerkki kappaleesta, johon liittyy tällaisia viitteitä:

On kiistanalaista, oliko Markuksen evankeliumin kirjoittaja Pietarin oppilas.⁷⁷ Tätä näkemystä kannattavien tutkijoiden mukaan evankeliumi on kirjoitettu Roomassa,⁷⁸ kun taas teorian torjujat sijoittavat evankeliumin synnyn varsin usein Syyriaan tai pohjoiseen Palestiinaan⁷⁹. Evankelistan teologisista pyrkimyksistäkään ei vallitse yksimielisyyttä.⁸⁰

Vältä liian laajoja viitteitä. Tarkista, onko parempi jakaa viite useammaksi. Pidä huoli siitä, että viitteessä ei ole painolastina perustelun kannalta tarpeettomia lähde- ja kirjallisuusmainintoja tai epäolennaisiin kysymyksiin liittyvää keskustelua. Viitteiden pituuteen liittyvä perinne vaihtelee eri teologisissa oppiaineissa. Esimerkiksi systemaattisen teologian töissä pitkät viitteet ovat huomattavasti tavallisempia kuin kirkkohistoriallisissa tutkimuksissa.

LYHENTEET

Lyhenteitä on varsinaisessa tekstissä käytettävä mahdollisimman vähän. On yleensä kirjoitettava ”esimerkiksi” (ei ”esim.”) ja ”edellä mainittu” (ei ”em.”). Eksegeetiikan tutkielmissa lyhenteiden käyttö on kuitenkin usein välttämätöntä (UT, Mark., Ilm.).

Viitteissä on syytä käyttää sekä yleisesti hyväksytyjä että erityislyhenteitä eli omassa tutkimuksessa usein esiintyvien teosten sekä termien lyhenteitä. Erityislyhenteitä joutuu joskus keksimään itse. Useimmissa tapauksissa voi saada mallia aikaisemmista saman alan tutkimuksista. Jo vakiintuneita lyhenteitä ei pidä korvata uusilla.

Kansainvälisten teologisten teosten ja termien lyhenneluettelo sisältyy teokseen Internationales Abkürzungsverzeichnis für Theologie und Grenzgebiete (1974). Tämä on julkaistu uudempana versiona teologisessa sanakirjassa Theologische Realenzyklopädie erillisenä niteenä, josta on ilmestynyt toinen, laajennettu painos (1994). Bibliografisten termien lyhenteitä on Esko Häklin kirjassa Kirjasto- ja informaatiopalvelualan lyhenteitä (1972). Nykysuomen sanakirjan 5. osaan (2. p. 1980) sisältyy Jouko Vesikansan katsaus lyhenteiden käytössä noudatettaviin periaatteisiin ja laaja lyhenneluettelo.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen nettisivuilla on hyödyllinen lyhenneluettelo Internet-osoitteessa www.kotus.fi/kielitoimisto/varasto/lyhenteita.html. Se ei sisällä Raamatun kirjojen lyhenteitä, jotka löytyvät esimerkiksi osoitteesta www.evl.fi/raamattu/1992/lyhenteet.html. Tässä listauksessa Uusi ja Vanha testamentti on kirjoitettu isolla T:llä, kun tiedekunnassa on totuttu käyttämään pientä kirjainta. Hyviä vinkkejä lyhenteiden käyttöön on myös mainiossa kielenoppaassa osoitteessa www.cs.tut.fi/~jkorpela/kielenopas/5.5.html. Kaikista erityislyhenteistä on tehtävä yhteinen aakkosellinen luettelo. Tässä kirkkoa koskevassa tutkimuksessa käytettyjä lyhenteitä:

diss. väitöskirja (riippumatta kielestä)	ppk pappeinkokous
hpk hiippakunta	ppkpk pappeinkokouksen
KA kirkonarkisto	pk pt piispantarkastus
kh kirkkoherra	ptk pöytäkirja
khk kirkkohallintokunta	ptptk piispantarkastuspöytäkirja
kirk.kok. kirkolliskokous	pvk päiväkirja
KJ kirkkojärjestys	rk rovastikunta
KK käsikirja	rt rovastintarkastus
kkovalt. kirkkovaltuusto	rtptk rovastintarkastuspöytäkirja
KL kirkkolaki	srk seurakunta
kn kirkkoneuvosto	srkk seurakuntakertomus
KR kirkkoraamattu	tkli tuomiokapituli
Irov. lääninrovasti	vk vuosikertomus
pit.kok. pitäjänkokous	VK virsikirja
pk pääkirjoitus	

KIRJALLISUUS

Kirjallisuusluettelossa voidaan viitata seuraavanlaisiin tutkimuksissa käytettyihin julkaisuihin:

- monografiat
- artikkelit ja niistä koostuvat julkaisut
- julkaisut vailla henkilötekijää
- sähköisissä viestimissä ilmestyneet artikkelit ja puheenvuorot

Monografiat: perustapaus

Monografiat ovat yhden ja saman kirjoittajan jostakin tietystä aiheesta kirjan muotoon kirjoittamia tutkimuksia. Siten ne poikkeavat hakuteoksista ja artikkelikokoelmista. Ne merkitään kirjallisuusluetteloon poikkeuksetta kirjoittajansa nimen kohdalle. Monografian bibliografiset tiedot selviävät kirjan nimiölehdeksi (nimiösivu ja sen kääntöpuoli), joka seuraa yleensä heti kannen ja nk. likasivun (ilmoittaa teoksen nimen) jälkeen. Perustiedoiltaan monografia merkitään kirjallisuusluetteloihin seuraavasti (perusrakenne ja esimerkki):

Sukunimi, Etunimi

vuosi   Nimeke. Alanimeke. Kustannuspaikka: Kustantaja.

Arffman, Kaarlo

1996   Mitä oli luterilaisuus? Johdatus kadonneeseen eurooppalaiseen kristinuskon tulkintaan. Helsinki: Yliopistopaino.

Vuosiluvun jälkeen lyödään sopivan levyinen tabulaattorimarginaali muiden tietojen saraketta varten. Oikea marginaali on tämän oppaan esimerkeissä jätetty tasaamatta. Sen tasaaminen on hyvä ratkaisu ainoastaan silloin, kun sanavälit eivät veny liian pitkiksi.

Sukunimi ja etunimi ilmoittavat luettelossa uuden kokonaisuuden alkavan. Ennen kirjoittajan nimeä on lyötävä yksi – ja vain yksi – tyhjä rivi. Saman kirjoittajan teokset (tai muut julkaisut) on luontevinta luetella omana kokonaisuutenaan lyömättä nimekkeiden välille tyhjiä rivejä. Tutkielmassa käytetyt saman kirjoittajan teokset ja artikkelit pannaan niiden julkaisu vuosien (ei siis esimerkiksi otsikoiden aakkosjärjestyksen) määräämässä järjestyksessä peräkkäin. Tämän jälkeen lyödään tyhjä rivi ja siirrytään aakkosissa seuraavan kirjoittajan julkaisutietoihin. Tekijän suku- ja etunimi kirjoitetaan toisinaan selkeyden lisäämiseksi ja erotukseksi muista viitteen osista **VERSAALILLA** tai kurssiivilla.

Etunimen voi merkitä kolmella tavalla: 1) ilmoittamalla etunimen alkukirjaimen tai etunimien alkukirjaimet, 2) ilmoittamalla puhuttelunimen ja mahdollisesti myös amerikkalaisille tavanomaisen toisen nimen alkukirjaimen (”middle initial”) sekä 3) ilmoittamalla sellaisenaan ne etunimeä koskevat tiedot, jotka on annettu kirjan nimiölehdellä tai artikkelin alussa, jolloin kirjallisuusluetteloon tulee kumpaakin merkintätapaa. Vaihtoehto 1) on ongelmallinen, kun luettelossa esiintyy kaksi henkilöä, joilla on sama sukunimi ja sama etunimen alkukirjain (esimerkkitaipaukseen liittyen sellainen henkilö olisi Kari Arffman). Vaihtoehto 2) on ongelmallinen siksi, että kirjoittajan täydellistä etunimeä on toisinaan vaikea saada tietoonsa. Se on suositeltava silloin, kun kaikkien mainittujen kirjoittajien puhuttelunimi tunnetaan tai kun ne ovat vaivatta jäljitettävissä. Vaihtoehto 3) on suositeltavin, koska se perustuu

nimiölehdellä annettujen tietojen välittämiseen. Saman kirjoittajan etunimi tai nimimuoto (esimerkiksi Esko Laine tai Esko M. Laine) saattaa esiintyä hänen eri kirjoituksissaan milloin täydellisenä, milloin pelkillä alkukirjaimilla merkittynä. Tällöin on syytä valita tavallisimmin käytössä oleva, parhaiten tunnettu vaihtoehto.

Vuosiluku: Jos samalla tekijällä on useita teoksia tai artikkeleita samalta vuodelta, on syytä käyttää merkintöjä 1996a, 1996b jne. Edellä vuosiluku (ja mahdollinen kirjaintunnus) on informaatioarvonsa vuoksi merkitty tabulaattorimarginaaliin tekijän nimen alle. Sitä käytetään julkaisujen tunnuksena alaviitteissä; esimerkiksi Arffman 1996, 24.

Alanimeke: Teoksen nimeke on mainittava aina, mutta sitä seuraavan alanimekkeen voi jättää mainitsematta, jos sillä ei ole informaatioarvoa teoksen sisällön kannalta. Edellä olevassa esimerkkitaupauksessa alanimeke on informatiivinen.

Kustannuspaikka eli kustantajan (ensisijainen) toimipaikka: Vanhoissa oppaissa ja bibliografioissa on yleensä ilmoitettu teoksen painopaikka. Nytemmin käytäntö on muuttunut. Kustannuspaikan ilmoittaminen on olennaista, koska tätä koskeva tieto helpottaa kirjan hankkimista. Lisäksi eurooppalaisia kirjoja saatetaan nykyisin painaa bibliografian kannalta täysin mielivaltaisissa paikoissa – kuten Manilassa Filippiineillä. Kirkkohistorian tutkimuksissa noudatetaan kuitenkin perinteistä käytäntöä: ulkomailla julkaistuista tutkimuksista ilmoitetaan yleensä kustannuspaikka, kotimaisista taas ehdottomasti painopaikka.

Jos kustannuspaikkoja on enemmän kuin yksi, niistä on syytä mainita vain nimiölehdellä ensimmäisenä mainittu paikka. Seuraavassa esimerkissä mainitulla Herderillä on Freiburgin lisäksi toimipaikkansa myös Baselissa ja Wienissä:

Schlier, Heinrich

1971 Das Ende der Zeit. Exegetische Aufsätze und Vorträge III.
Freiburg: Herder.

Kustantaja: Perinteisen germaanisen kirjallisuusluettelon ongelmana on ollut se, että kustantajaa ei ole ollut tapana ilmoittaa. Yleensä on suositeltavaa, että kustantaja merkitään kirjallisuusviitteeseen kustannuspaikan ja kaksoispisteen jälkeen. Merkinnästä on kuitenkin syytä luopua, jos kyseinen teos on peräisin 1900-luvun alkupuolelta tai varhaisemmalta ajalta. Tällöin tutkielman tekijä joutuu välittämään useimmiten epärelevanttia tietoa. Toiseksi kustantajan mainitseminen on tarpeetonta silloin, kun teos on julkaistu sarjassa, josta kustantajan nimi käy ilmi (esimerkiksi Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja = STKSJ). Kirkkohistorian tutkimuksissa ei ole yleensä totuttu esittämään erillistä kustantajaa koskevaa tietoa eikä käyttämään siinä yhteydessä kaksoispistettä.

Monografiat: monimutkaisemmat tapaukset

Seuraavat esimerkit auttavat rakentamaan monimutkaisempia bibliografisia merkintöjä perustapauksen pohjalta.

Kaksi tai useampia tekijöitä

Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas

1966 The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge. Garden City: Doubleday.

Caplow, Theodore & Bahr, Howard M. & Chadwick, Bruce A. et al.
1983 All Faithful People. Change and Continuity in Middletown's
Religion. Minneapolis: University of Minneapolis Press.

Tässä kirjallisuusluettelomallissa erotetaan monografian kirjoittajien nimet toisistaan &-merkillä; nimien järjestys vastaa alkuperäisessä julkaisussa esitettyä. Jälkimmäisessä esimerkissä lyhenne et al. on peräisin latinan ilmauksesta et alii (”ja muut”). Kun kirjalla on enemmän kuin kolme kirjoittajaa, on syytä harkita periaatteeksi vain ensimmäisen kirjoittamista ja määreen et al. liittämistä sen perään. Lista jatkuu muussa tapauksessa helposti tekijöille varatun rivin yli. Jälkimmäisessä esimerkkitapauksessa kolmen kirjoittajan lisäksi nimiölehdellä on mainittu neljä tekijää, jotka on kuitenkin erotettu kolmen ensiksi mainitun ryhmästä sanalla ”and”. Tästä syystä jälkijoukkoa ei kannata mainita vaan on syytä korvata heidän nimensä merkinnällä ”et al.”

Saman tekijän useampiosainen teos

Tällaisista teoksista ilmoitetaan ensimmäisen ja viimeisen osan painovuodet. Vuosiluvut voi harkinnan mukaan esittää myös täydellisessä muodossaan (1941–1952), jos tabulaattorimarginaalista ei tule liian leveän näköistä. Nimekkeen jälkeen mainitaan osien numerot:

Kares, Olavi
1941–52 Heränneen kansan vaellus I–V. Helsinki: WSOY.

Painokset ja sarjat

Bultmann, Rudolf
1931 Die Geschichte der synoptischen Tradition. 2. Neubearb. Aufl.
FRLANT 29. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Painos ilmoitetaan tavallisimmin joko nimekkeen tai mahdollisen alanimekkeen jälkeen, jolloin käytetään teoksen julkaisukielen merkintätapoja:

Suomi 2. p.
ruotsi 2. uppl.
englanti 2nd ed. (3rd ed., 4th ed. jne.)
Saksa 2. Aufl.
ranska 2ème ed. (3ème ed. jne.)

Näiden tietojen lisäksi on syytä käyttää joko sellaisenaan tai ymmärrettävinä lyhenteinä painoksen luonnetta kuvaavia määreitä, joita on käytetty teoksen nimiölehdellä. Englanninkielisissä julkaisuissa tehdään lähes kauttaaltaan ero painoksen (impression) ja laitoksen (edition) välillä. Tällöin painos tarkoittaa – toisin kuin meillä – yksinomaan mekaanista uudelleenpainatusta kirjan uusimmasta laitoksesta. Kirjan ensimmäisen laitoksen jälkeen voi ilmestyä uusia laitoksia, jotka nimetään sellaisiksi silloin kun tekstiä on korjattu, muutettu, lisätty tai poistettu. Saksankielisissä teoksissa laitos erotetaan painoksesta antamalla termille Auflage (painos) lisämääre, joka ilmaisee, että tekstiä on käsitelty. Myös esipuheet valaisevat asiaa.

Kirjallisuusluettelossa on aina syytä käyttää uusinta laitosta. Edellä olevassa esimerkissä on mainittu Bultmannin teoksen viimeinen versio, jossa tekstiä on työstetty. Tämän jälkeen teos on ilmestynyt useana painoksena, mutta uusimpaan painokseen viittaaminen johtaisi ongelmallisiin assosiaatioihin – varsinkin jos alaviitteissä teoksista käytetään vuosilukua. Tällöin tulee hankalaksi mainita, että Berger (1971, 6) esittelee Bultmannin (1979, 157–158) näkemystä. Ratkaisuna olisi Bultmannin teoksen painoksen merkitseminen yläindeksiksi vuosilukuun (1979⁹, 157–158), mutta tämäkään ei johda teoksen uusimman laitoksen jäljille. Painos voidaan merkitä myös kirjallisuusluettelossa vuosiluvun yläindeksiksi, mikä on yhtäältä visuaalisesti havainnollinen ratkaisu, mutta saattaa joissain tapauksissa tuottaa epätasaisen näköistä painojälkeä. Ongelmallista on varsinkin saksankielisten kirjojen osalta se, että lisämääre on jätettävä pois. Esimerkin viitteestä tulee tämännäköinen:

Bultmann, Rudolf
1931² Die Geschichte der synoptischen Tradition. FRLANT 29.
Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Sarja ilmoitetaan painoksen jälkeen. Tieto on kätevintä merkitä yleisesti käytetyillä lyhenteillä, jotka selitetään erillisessä lyhenneluettelossa (ks. tätä koskeva jakso). Lyhennettä kannattaa käyttää myös siksi, että se erottuu sarjan täydellistä nimeä paremmin monografian nimekkeestä. Kuten edellä on jo todettu, kustantajan mainitseminen on tarpeetonta silloin, kun kustantajan nimi käy ilmi sarjasta (esimerkiksi Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia).

Käännökset

Bultmann, Rudolf
1968 The History of the Synoptic Tradition. Transl. by J. Marsh. 2nd ed. Oxford: Blackwell.

Käännös mainitaan nimekkeen tai mahdollisen alanimekkeen jälkeen ennen painosta. Merkinnässä käytetään käännöksen kohdekielen ilmauksia tai lyhenteitä: suom., övers. av, transl. by, übers. von, trad. par. Kääntäjän nimi toistetaan nimiölehdellä annetussa muodossa.

Väitöskirjat

Kopperi, Kari
1997 Paradoksien teologia. Lutherin disputaatio Heidelbergissä 1518.
STKSJ 208. Helsinki. Diss. Helsinki.

Monografia ilmoitetaan väitöskirjaksi kirjallisuusviitteen lopussa käyttämällä lyhennettä Diss. (dissertatio). Kirkkohistorian tutkielmissa tieto annetaan sarjan jälkeen ja ennen paino- tai kustannuspaikkaa. Kotimaisista väitöskirjoista on suotavaa ilmoittaa myös väitöspaikka. Ulkomaisten väitöskirjojen osalta tällainen ei yleensä ole mielekästä. Useimmissa maissa väitellään nimittäin käsikirjoituksella, joka saatetaan julkaista vasta huomattavasti myöhemmin ja selkeästi korjatussa muodossa. Sellainen julkaisu ei tarkkaan ottaen ole enää väitöskirja. Ulkomaisista väitöskirjoista ainoastaan teoksen selkeästi fotomekaaninen jäljenne voidaan merkitä kirjallisuusluetteloon väitöskirjaksi.

Opinnäytteet

Lindblad, Per

1997 Sankareita ja syntipukkeja. Kyselytutkimus Suomen evankelisluterilaisten seurakuntien seurakuntapappien, diakoniatyöntekijöiden ja toimistotyötä tekevien työntekijöiden hyvinvoinnista ja heidän työyhteisöissään kokemastaan henkisestä väkivallasta. Käytännöllisen teologian pro gradu -tutkielma. HYTTK.

Pro gradu -tutkielmista ja lisensiaatintutkimuksista ilmoitetaan otsikon ja alaotsikon jälkeen se teologian ala, johon tutkielma kuuluu. Loppuun liitetään lyhenteen avulla maininta Helsingin yliopiston teologisen tiedekunnan kirjasto (HYTTK). Vastaavasti menetellään myös silloin, kun opinnäyte kuuluu jonkin muun tieteenalan ja kirjaston piiriin.

Artikkelit ja niistä koostuvat julkaisut

Artikkelit ovat kirjoituksia, jotka on julkaistu joko aikakauskirjassa tai osana kokoomateosta, hakuteosta tai artikkelikokoelmaa. Artikkelit on aina merkittävä kirjallisuusluetteloon, mutta artikkelikokoelmista ei ole pakko antaa tietoja. Jos kirjallisuutta on paljon ja tutkimusaiheesta käyty keskustelu on vilkasta, näidenkin tietojen antamista on syytä harkita. Tällöin lukija voi vaivatta tarkistaa, onko kyseistä teosta käytetty tutkimuksessa. Jos tutkimusta varten on käyty läpi aikakauslehtien vuosikertoja, nämä esitetään omassa luettelossaan.

Hakuteokset on syytä mainita kirjallisuusluettelossa vain silloin, jos ne sisältävät sellaista tietoa, jonka lähde on syytä mainita erikseen. Tutkielmissa ei ole hyvä viitata yleisten tietosanakirjojen artikkeleihin, koska niissä oleva tieto on yleisluontoista. Sen sijaan mainitsemisen arvoiselle tiedolle on aina erityislähteitä. Teologian eri alojen sanakirjojen artikkelit ovat useimmiten jo itsessään puheenvuoroja tutkimukseen eivätkä pelkkiä katsauksia, joten niitä voidaan ottaa kirjallisuusluetteloon. Elävien kielten sanakirjoja ei ole mielekästä mainita kirjallisuusluettelossa. Sen sijaan vanhojen lähteiden tulkinnassa käytetyt sanakirjat (heprea, kreikka, latina, kopti jne.) on mainittava.

Artikkelikokoelmat ja hakuteokset

Kotiranta, Matti (toim.)

1997 Kirkot ja Euroopan murros. STKSJ 204. Helsinki. van den Toorn, Karel et al. (ed.)

1995 Dictionary of Deities and Demons in the Bible. Leiden: Brill.

Jos artikkelikokoelmat ja hakuteokset mainitaan kirjallisuusluettelossa, ne sijoitetaan siinä toimittajansa tai toimittajiensa nimen kohdalle. Perään liitetään suluissa kirjan nimekkeen kielellä lyhenne, joka ilmoittaa henkilön toimittaneen teoksen: suomeksi (toim.), ruotsiksi (red.) englanniksi (ed.), saksaksi (Hrsg.) tai (Hg.) ja ranskaksi (éd.).

Ensimmäisen yllä olevan esimerkin artikkelikokoelmalla on peräti kaksi alaotsikkoa (Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran vuosikirja 1996. STKS:n symposiumissa marraskuussa 1995 pidetyt esitelmät). Näiden merkitseminen kirjallisuusviitteeseen ei ole välttämätöntä. Alaotsikoiden merkitsemistä kannattaa yleensäkin harkita niiden informaatioarvon mukaan. Julkaisun sarja puolestaan merkitään nimekeinformaation

jälkeen lyhenteellä, joka on selitetty lyhenneluettelossa. Koska sarjasta käy ilmi teoksen kustantaja, pelkän kustannuspaikan mainitseminen riittää.

Artikkelit artikkelikokoelmassa ja hakuteoksessa

Martikainen, Eeva

1997 Kirkot ja Euroopan murros. Symposiumin avauspuheenvuoro. – Kirkot ja Euroopan murros. Toim. M. Kotiranta. STKSJ 204. Helsinki. 7–9.

Mettinger, T. N. D.

1995 Cherubim כְּרוּבִים. – Dictionary of Deities and Demons in the Bible. Ed. by K. van den Toorn et al. Leiden: Brill.

Artikkeli merkitään kirjallisuusluetteloon kirjoittajansa tai kirjoittajiensa nimen mukaan. Artikkelin otsikon jälkeen ilmoitetaan mahdollinen alaotsikko, mikäli sillä on informaatioarvoa. Näitä seuraa kummaltakin puolelta välilyönnein erotettu ajatusviiva. Tämän jälkeen esitetään tiedot kokonaisuudesta, johon artikkeli kuuluu. Seuraavaksi mainitaan artikkelikokoelman tai hakuteoksen toimittaja. Jos toimittajia on useita, tässäkin on syytä mainita näistä vain ensimmäinen ja liittää tämän perään merkintä et al. Vierailta kielillä toimittaja ilmaistaan seuraavilla merkinnöillä:

ruotsi Red. av

englanti Ed. by

saksa Hrsg. von tai Hg. v.

ranska Éd. par

Loppuun merkitään artikkelin sivut, joita ei kannata toisinaan esiintyvien tyhjien välilehtien ynnä muiden syiden vuoksi kopioida sisällysluettelosta; ne on katsottava tarkasti teoksen varsinaisilta sivuilta. Koska sivunumerot ilmoitetaan aina tietueen viimeisenä osana, niitä on tarpeetonta esitellä lyhenteillä (s., S., tai Pp).

Kirkkohistorian tutkielmissa artikkelien sivunumerot jätetään mainitsematta; alaviitteistä käy selville, miltä sivuilta jokin tieto on peräisin.

Jos yksi ja sama artikkeli on julkaistu useita kertoja erilaisissa teoksissa, on paras viitata alkuperäiseen julkaisuun. Toisinaan myöhempään artikkelikokoelmaan on tallennettu alkuperäisjulkaisun bibliografiset tiedot sekä merkinnät artikkelin sivunumeroinnista ja sivujaosta siellä. Jos artikkelia on myöhemmin muokattu, viitataan kuitenkin uusimpaan versioon.

Juhlakirjat ja niissä julkaistut artikkelit

van Segbroeck, F. et al. (ed.)

1992 The Four Gospels 1992. Vol. I–III. FS F. Neiryck. BETHL 100/1–3. Leuven: Leuven University Press.

Zumstein, Jean

1992 L'interpretation johannique de la mort du Christ. – The Four Gospels 1992. Vol. III. FS F. Neiryck. Ed. by F. van Segbroeck et al. BETHL 100/3. Leuven: Leuven University Press. 2119–2138.

Juhlakirjoja ei ole pakko merkitä erillisenä kokonaisuutena kirjallisuusluetteloon eikä niiden sisältämien artikkelien tiedoissa ole pakko mainita, että kyseessä on juhla kirja. Jos juhla kirja mainitaan, bibliografisiin tietoihin on kätevintä liittää nimekkeen tai mahdollisen alanimekkeen jälkeen saksalaisperäinen tunnus FS (Festschrift), jota seuraa välittömästi juhla kirjan kohdehenkilön nimi. Näin voidaan tehdä myös silloin, kun maininta on pitkä (esimerkiksi Dankesgabe an Rudolf Bultmann zum 80. Geburtstag). FS-merkintää voi käyttää kaikilla kielillä painettujen juhla kirjojen merkitsemiseen. Juhla kirjasta käytetyn artikkelin tiedot annetaan samaan tapaan kuin artikkelikokoelman artikkelista. Toimittaja merkitään ennen sarjaa.

Edellä mainitussa juhla kirjassa on peräti kolme osaa. Lukusarja I–III voitaisiin merkitä sellaisenaan teoksen nimen perään, mutta tässä tapauksessa on syytä käyttää merkintää ”Vol. I–III”, koska nimekkeen lopussa on vuosiluku. Artikkelien osalta kirjallisuusluettelossa ilmoitetaan vain se juhla kirjan nide, johon artikkeli kuuluu.

Artikkelit aikakauslehdissä

Beutel, Albrecht

1997 Vom Nutzen und Nachteil der Kirchengeschichte. Begriff und Funktion einer theologischen Kerndisziplin. – ZThK 94. 84–110.

Kumpukallio, Kaija

1996 Koulun tulisi muuttua, muuttuuko uskonnonopetus? – Kristillinen kasvatus 4–5. 4–6.

Aikakauskirjan nimestä kannattaa käyttää yleisesti käytössä olevaa lyhennettä. Jos tutkielmassa käytetty lyhenneluettelo (esimerkiksi edellä mainittu Schwertnerin toimittama luettelo) ei tällaista tunne, itse keksityn tai totunnaisen lyhenteen käyttöä kannattaa harkita silloin, kun aikakauslehti esiintyy kirjallisuusluettelossa useammin kuin kaksi kertaa tai kun sen nimi on epätavallisen pitkä.

Jälkimmäisessä esimerkissä viitataan aikakauslehteen, jossa ei ole vuosikerran läpi juoksevaa sivunumerointia, vaan lehden jokainen irtonumero aloitetaan sivulta 1. Tästä syystä lehden nimeen on liitettävä vuosikerran lisäksi viittaus lehdestä käytettyyn irtonumeroon. Esimerkissä on ongelmana se, että lehti ei ilmoita vuosikertaansa. Tällöin on tyydyttävä pelkän irtonumeron ilmoittamiseen, koska vuosilukua ei ole syytä toistaa. Kun vuosikerta on tiedossa, irtonumerotieto liitetään siihen kauttaviivan jälkeen (esimerkiksi Dialogi 7/4).

Kirkkohistorian tutkielmissa artikkelin vuosikertaa ja sivunumeroita ei tarvitse merkitä kirjallisuusluetteloon.

Sanomalehtiartikkelit kuuluvat opinnäytteissä tavallisimmin lähdeaineistoon. Silloin kun niitä käytetään kirjallisuutena, ne merkitään luetteloon muiden artikkelien tapaan. Tällöin lehdistä mainitaan numero ja/tai päiväys.

Sähköisissä viestimissä ilmestyneet artikkelit ja kirjoitukset

Internet-sivuilla julkaistut artikkelit

Itsenäinen julkaisu verkossa:

Longard, Michael

2005 Ein Traum. – Offenes Forum Glaube. Internet-Kurzpredigten.
<http://www.offenes-forum-glaube.de>. Viitattu 29.9.2005.

Was St. John Chrysostom Anti-Semitic?

– Was St. John Chrysostom Anti-Semitic? – Orthodox Christian
Information Center. [http://www.orthodoxinfo.com/
phronema/antisemitism.aspx](http://www.orthodoxinfo.com/phronema/antisemitism.aspx). Viitattu 29.9.2005.

Jälkimmäisestä artikkelista ei selviä kirjoittaja eikä ajankohta, jolloin kirjoitus on liitetty sivustoon. Tällöin käytetään samoja merkintätapoja kuin painettujen artikkelien yhteydessä. Pitkät Internet-osoitteet voi harkinnan mukaan panna kahdelle riville, vaikka se tutkielman elektronisissa versioissa hieman hidastaa osoitteen kopiointia ja käyttöä.

Verkossa olevasta lehdestä saatu artikkeli:

Durusau, Patrick

2005 Digital Biblical Scholarship: Dust to Dust? – SBL Forum.
<http://www.sbl-site.org/Article.aspx?ArticleId=439>. Viitattu
29.9.2005.

Artikkeli aikakauslehtitietokannassa:

Goodacre, Mark S.

2003 On choosing and using appropriate analogies: a response to F.
Gerald Downing. – JSNT 26, 237–240. Saatavilla EBSCO:n ATLA
Serials –tietokannasta. [http://search.epnet.com/login.aspx?
direct=true&db=rft&an=ATLA0001382283&scope=site](http://search.epnet.com/login.aspx?direct=true&db=rft&an=ATLA0001382283&scope=site). Viitattu
29.9.2005.

Sähköpostiviestit

Sukunimi, Etunimi

2005 Otsikko. – Yksityinen sähköpostiviesti NN:lle. 30.9.

Sähköpostiviestin osalta kirjallisuusluettelossa voi miettiä, onko tarpeen ilmoittaa lähettäjän ja vastaanottajan sähköpostiosoite sekä käyttää sopivaa ilmausta viestin erottamiseksi muusta kirjallisuusluettelon materiaalista. Osoitetta ei saa ilmoittaa ilman asianosaisen lupaa. Kuten artikkelienkin yhteydessä ajatusviiva ilmaisee, mihin kokonaisuuteen viesti kuuluu. Päiväyksen paikka on lopussa.

Postilistat

Price, Ron

2005

Re: Misplaced Apostolic Council. – Internet-osoitteessa
<http://groups.yahoo.com/group/acts-l/message/304>. 15.9.

”Re” viittaa vastauspuheenvuoroon (response) kirjoituksesta, jonka otsikko on Misplaced Apostolic Council.

LÄHTEET

Lähdeluettelossa esiintyy painamattomia ja painettuja lähteitä. Nämä muodostavat lähdeluettelon kaksi pääryhmää, joiden lisäksi tutkielmaa varten läpikäytyt sanoma- ja aikakauslehdet sekä mahdollisesti suoritettut haastattelut on syytä erottaa omiksi ryhmikseen. Lähdeluettelon pääryhmät sijoitetaan seuraavaan järjestykseen:

Painamattomat lähteet

Painetut lähteet

Sanoma- ja aikakauslehdet

Haastattelut

Painamattomat lähteet ja haastattelut

Painamattomat lähteet ovat uniikkikappaleita, joihin kuuluu erilaisia asiakirjoja, lähinnä pöytäkirjoja ja kirjeitä. Nämä kaikki merkitään painamattomien lähteiden osastoon sen arkiston mukaan, jossa niitä säilytetään. Arkistoja ei panna välttämättä aakkosjärjestykseen, vaan perinnettä seuraten hierarkkiseen järjestykseen, jossa tärkeimmät ja käytetyimmät arkistot mainitaan ensin. Julkiset arkistot ja yksityiset kokoelmat joudutaan merkitsemään luetteloon toisistaan poikkeavalla tavalla. Julkisten arkistojen osalta merkintätapa on seuraava:

Arkisto, paikkakunta Lyhenne

Kokoelma tai arkisto Lyhenne

Asiakirjasarja vuodet Lyhenne

Helsingin yliopiston arkisto

HYA Turun akatemian arkisto

TAA Konsistorin konseptipöytäkirjat 1688–1690, 1690–1692 Ca 14,15

Eri arkistot erotetaan toisistaan tyhjällä välirivillä, kun taas samaan arkistokokonaisuuteen kuuluvat yksittäiset arkistot ja asiakirjat merkitään tämän alle ilman tyhjiä välirivejä. Arkistot ja kokoelmat erotetaan toisistaan kohtuullisella tabulaattorimarginaalilla, ja näihin kuuluvat lähdesarjat edelleen hieman tätä leveämmällä marginaalilla. Marginaalien on hyvä olla selvästi kapeammat kuin kirjallisuusluettelossa, jossa marginaali on vuosiluvun vuoksi leveämpi. Tällöin toteutetaan ns. portaittaista sisennystä.

Arkiston sijoituspaikkakuntaa ei ole syytä merkitä, kun se selviää yksikön nimestä. Lyhenteet puolestaan merkitään palstan oikeaan laitaan vasemmalta tasattuun tabulaattorimarginaaliin tai noudatetaan ”oikean suoran” periaatetta.

Yksityisten hallussa olevat kokoelmat merkitään tyypillisissä tapauksissa seuraavasti:
NN:n hallussa, paikkakunta XX:n kirjeitä YY:lle vuodet
TT:n muistelma UU:sta

Kokoelman haltijasta voidaan ilmoittaa selvyuden vuoksi myös hänen oppiarvonsa tai ammattinsa. Tutkielman kirjoittajan kokoelma voidaan merkitä seuraavasti:

Tekijän hallussa, paikkakunta OO:n kirjeitä 1932–35

Tutkielmissa, joita varten tekijä on itse tehnyt **haastatteluja**, nämä on syytä merkitä omaksi osastokseen – myös silloin, kun haastatteluja on vain yksi. Jos haastatteluja on useita ja ne kaikki ovat tekijän hallussa, haastatteluosasto voidaan otsikoida Tekijän hallussa olevat haastattelut.

XX:n haastattelu päiväys. YY:n haastattelu päiväys.

Haastatteluista ilmoitetaan tarpeen mukaan heidän ikänsä, ammattiasemansa, herätysliikkeensä, puoluekantansa tai muut tutkimuksen kannalta tärkeät tiedot. Tutkielmassa käytetyt perinnearkistoissa olevat haastattelut merkitään painamattomiin lähteisiin kyseisen arkiston kohdalle. Tällainen arkisto on esimerkiksi Helsingin yliopiston kirkkohistorian laitoksessa oleva kirkollisen kansanperinteen arkisto.

Haastatteluihin voidaan merkitä näitä periaatteita seuraten myös kyselytutkimuksen aineisto:

Tekijän hallussa, paikkakunta

Vastaukset kyselytutkimukseen, 217 kpl

TAI

Vastaukset kyselytutkimukseen, 217 kpl. Tekijän hallussa, paikkakunta.

Painetut lähteet

Painettuihin lähteisiin luetaan kaikki painotuoteaineisto, jota on käytetty tutkimuksessa lähteenä. Näitä on kolmea tyyppiä: klassisten lähteiden editioita, tutkimuskohteena olevien henkilöiden tai yhteisöjen julkaisuja sekä tutkittavana ajanjaksona ilmestyneitä julkaisuja, jotka liittyvät teeman selvittämiseen. (Sanoma- ja aikakauslehdistä puhutaan myöhemmin omana osastonaan.) Lisäksi tähän voidaan merkitä myös tutkielmassa käytetyt apuneuvot kuten muinaisten kielten sanakirjat ja kieliopit sekä lähteisiin liittyvät konkordanssit. Kaikkia näitä tyyppisiä edustavat lähteet voidaan sijoittaa mielekkäiden alaotsikkojen alle. Varsinkin kirkkohistoriallisissa tutkielmissa riittää yleensä, että käytetään pelkkää pääotsikkoa Painetut lähteet. Jos tutkielman lähdeaineisto koostuu ainoastaan painetuista klassisten tekstien editioista, näille riittää pääotsikko Lähteet. Jos joukossa on apuneuvoja, otsikoksi tulee Lähteet ja apuneuvot. Jos tutkimus kohdistuu esimerkiksi Martti Lutherin teoksiin, lähteet voidaan jakaa otsikkojen Martti Luther ja Antiikin ja keskiajan lähteet alle.

Klassisten tekstien editiot

Klassisen tekstin editio merkitään seuraavasti silloin, kun sillä on henkilötekijä:

Klassisen kirjoittajan nimi latinalaisena tai alkukielisenä versiona
Lyhenne Teoksen nimi edition nimiölehdestä. Alanimeke. Toimittaja tai kääntäjä. Sarja. Kustannuspaikka: Kustantaja vuosi. [Arkistotieto.]

TAI

Klassisen kirjoittajan nimi latinalaisena tai alkukielisenä versiona

- Teoksen nimi edition nimiölehdestä. Alanimeke. Toimittaja tai kääntäjä. Sarja. Kustannuspaikka: Kustantaja vuosi. [Arkistotieto.] (= lyhenne.)

Bibliografisten merkintöjen logiikka on sama kuin kirjallisuusluettelossa. On kätevää merkitä lähteestä alaviitteissä käytettävä lyhennekoodi paikalle, jossa lähdeluettelossa ilmoitetaan vuosiluku. Tämä onnistuu parhaiten silloin, kun tutkielman aineistosta käytetään enintään viiden kirjaimen lyhenteitä. Tällainen tilanne on tavallinen tiettyyn kohdehenkilöön liittyvissä töissä. Toisaalta varsinkin eksegetiikan ja vanhan ajan kirkkohistorian tutkimuksen osalta monet vakiintuneista lyhenteistä ovat pidempiä. Tällöin lyhenteen paikalle on mielekkäintä panna luetelmaviiva (–), joka ilmaisee yksittäisen teoksen paikan saman kirjoittajan teosten luettelossa. Klassisten editioiden tapauksessa ilmestymisvuoden ilmoittaminen olisi ongelmallista, koska sillä ei ole juurikaan informaatioarvoa ja koska tutkimuksessa näihin lähteisiin viitataan – toisin kuin kirjallisuuteen – lyhenteensä eikä vuosiluvun avulla. Näitä kahta järjestelmää ei saa sekoittaa ainakaan saman alaluvun alla – älä seuraa alla olevaa esimerkkiä, johon tässä turvaututaan esitysteknisistä syistä! Kaikki käytetyt lyhenteet on ilmoitettava myös lyhenneluettelossa. Suuriin lähdejulkaisuihin voidaan viitata kokonaisuutena, vaikka tutkielmassa niistä ei olisi käytetty läheskään kaikkia teoksia:

Flavius Josephus

- Flavii Iosephi opera I–VIII. Edidit et apparatus critico instruxit Benedictus Niese. Editio secunda. Berlin: Weidmannsche Verlagsbuchhandlung 1955.

Luther, Martin

- W A D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe. Weimar 1883–.

Philo Alexandrinus

- Philo I–X. Suppl. I–II. With an English Translation. Loeb Classical Library. Cambridge (MA) – London: Harvard University Press 1927–62.
- The Works of Philo. Complete and Unabridged. New updated edition. Transl. by C. D. Yonge. Peabody: Hendrickson Publishers 1993.

Antiikin ja keskiajan klassisten auktorien nimet ilmoitetaan tavallisimmin käyttöön vakiintuneessa latinankielisessä muodossaan. Hyödyllistä osviittaa – vaikkakaan ei aina lopullisia ratkaisuja – saa kirjasta Teologisen tiedekunnan kirjaston yhtenäistetyt henkilönimet (Toim. Heljä Knuuti ja Ulrika Lindblad, Helsingin yliopiston teologisen tiedekunnan kirjaston julkaisu 9, Helsinki 1995). Omalla äidinkielellään tunnetuksi tulleet klassiset kirjoittajat – kuten reformaattorit – merkitään lähdeluetteloon käyttöön vakiintuneilla äidinkielisillä nimillään. Laajoista lähdejulkaisuista merkitään viitteeseen kaikki nimiölehden olennaiset tiedot. Filonin teosten tapauksessa tekstieditioon liittyy myös käännös, ja siinä ilmestyneillä niteillä on useita kääntäjiä. Tässä esitetyn kaltainen yleisviite koko käännökseen riittää varsinkin siinä tapauksessa, että editio on hyvin tunnettu. Kun käännöstä lainataan tutkielmassa, on kuitenkin syytä ilmoittaa kääntäjä ja mainita, missä editiossa ilmestyneestä käännöksestä on kyse. Kuten Filonia koskevat nimekkeet osoittavat,

edition ja pelkän käännöksen erottaa tosistaan jo nimiölehden tietojen perusteella. Sarja, jossa editio on ilmestynyt, kannattaa ilmoittaa täydellisellä nimellään, jos se esiintyy lähdeluettelossa vain kerran tai kaksi. Muussa tapauksessa on syytä käyttää lyhennettä, joka selitetään lyhenneluettelossa. Jos editiota on julkaistu useiden vuosien ajan, vuosiluvuksi on pantava ensimmäisenä ja viimeisenä ilmestyneiden niteiden vuodet, jotka erotetaan toisistaan lyhyellä ajatusviivalla, jota ei eroteta välilyönneillä. Jos editiota toimitetaan edelleen, loppuvuotta ei mainita. Kirjallisuusluettelon tapaan lähdeluettelossa käytetään aina editioiden alkuperäisiä ilmestymisvuosia eikä uusintapainosten vuosilukuja.

Jotkin editiot sisältävät useiden kirjoittajien tekstejä kuten esimerkiksi Vanhan ja Uuden testamentin tekstilaitokset ja Apostolisten isien kirjoitusten editiot. Kokoelma merkitään lähdeluetteloosi nimiölehdellä mainitun nimekkeen mukaan. Kokoelman erikieliset käännökset saattavat joutua eri paikkoihin luettelossa, mutta useimmissa tapauksissa ne löytyy varsin helposti, koska nimekkeet perustuvat lähes poikkeuksetta käytössä vakiintuneisiin nimiin. Peruserätykset ovat seuraavat:

Klassisen teoksen nimi tai sen alku

- Teoksen nimi edition nimiölehdessä. Alanimeke. Toimittaja tai kääntäjä. Sarja. Kustannuspaikka: Kustantaja vuosi. [Arkistotieto.] (=lyhenne.)

Esimerkkejä:

Die Apostolischen Väter

- Die Apostolischen Väter. Griechisch-Deutsche Parallelausgabe auf der Grundlage der Ausgaben von F. X. Funk – K. Bihlmeyer und M. Whittaker. Neu übersetzt und hrsg. von Andreas Linnemann und Henning Paulsen. Tiibingen: Mohr (Siebeck) 1992.

Biblia Hebraica Stuttgartensia

- Biblia Hebraica Stuttgartensia. Ediderunt K. Elliger et W. Rudolph et al. Editio secunda. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 1983.

The Mishnah

- The Mishnah. A New Translation by Jacob Neusner. New Haven: Yale University Press 1988.

The Nag Hammadi Library

- The Nag Hammadi Library in English. General ed. James M. Robinson. 3rd, completely rev. ed. San Francisco: HarperCollins 1988.

Novum Testamentum Graece

- Novum Testamentum Graece post Eberhard et Erwin Nestle editione vicesima septima revisa communiter ediderunt Kurt Aland et al. 27. revidierte Aufl. Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 1993.

Synopsis of the Four Gospels

- Synopsis of the Four Gospels. Greek-English Edition of the Synopsis Quattuor Evangeliorum. 4th/5th ed. Ed. by Kurt Aland. Stuttgart: United Bible Societies 1980/1982.

Varsinkin Vanhan ja Uuden testamentin tekstien editioiden nimiölehdellä on huomattavasti tietoa toimittajista ja toimitustyön yksityiskohdista. Näistä on syytä mainita vain olennainen tieto, lähinnä se joka koskee uusimman edition pääasiallisia toimittajia. Toimittajista on mielekästä mainita enintään kolme ensiksi mainittua. Jos lista on pidempi, kannattaa mainita vain ensimmäinen ja liittää tämän perään maininta et al. (et alii = ja muut). Jos toimittajista joidenkuiden nimet ovat uusimman edition osalta korosteisesti esillä, on syytä mainita nämä (kuten Biblia Hebraica Stuttgartensian tapauksessa). Joskus uutta editiota koskevat taustatiedot voivat olla tarpeen mainita (Die Apostolischen Väter). Jos kääntäjiä koskeva tieto on pitkä, on hyvä panna esille vain käännösryhmän johtajan nimi (The Nag Hammadi Library).

Arkistotieto on syytä mainita silloin, kun lähteen painos on hyvin vanha ja käytettävissä vain tietyssä tai tietyissä kirjastoissa:

Trutfetter, Jodocus

- Summa in totam physicen: hoc est philosophiam naturalem conformiter siquidem vere sophie: que est Theologia per D. Judocum Isennachcensis in gymnasio Erphordensis elucrabata et edita. Erfurt: Mathes Maler, 1514. [Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Signum Na 307.]

Apuneuvot kuten vanhojen kielten sanakirjat, kieliopit ja lähdeteksteihin liittyvät konkordanssit on usein liitetty lähteiden yhteyteen yhteisotsikon Lähteet ja apuneuvot alle. Menettelyn ongelmana on kuitenkin se, että sanakirjat ja kieliopit sisältävät tulkinnallista ainesta, varsinkin niissä kohdissa, joissa niihin tarvitsee viitata erikseen. Tästä syystä sanakirjat ja kieliopit on syytä sijoittaa kirjallisuusluetteloon. Vaikka konkordanssit liittyvät välittömästi lähteisiin, nekin on johdonmukaisuuden vuoksi parempi sijoittaa kirjallisuusluetteloon. Periaatteena on tällöin: se mikä ei nimenomaisesti kuulu lähteisiin, kuuluu kirjallisuuteen. Jos tutkielman lähdeluettelo on niukka ja sisältää yksinomaan yleisesti käytettyjä lähteitä kuten esimerkiksi Vanhan tai Uuden testamentin tekstiedition tai muita sellaisia, on syytä harkita lähteiden ja kirjallisuuden yhdistämistä samaan osastoon otsakkeen Lähteet ja kirjallisuus alle.

Tutkielman kohdehenkilön teokset

Tutkielman kohdehenkilön teokset ovat luonnollisesti lähteitä, jotka on syytä erottaa lähdeluettelossa oman otsikkonsa alle (esimerkiksi Eelis Gulinin julkaisut). Näistä laaditaan viitteet aivan samaan tapaan kuin kirjallisuusluettelossa. Teosten ja artikkelien julkaisu vuosien on oltava selkeästi esillä. Perusteellisissa henkilöbibliografioissa vuosiluku voidaan lihavoida sellaisten nimekkeiden osalta, joihin viitataan tutkielmassa. Tällöin lähdeluettelo voidaan käyttää myös kohdehenkilön täydellisenä (tai tietyt vuodet kattavana) bibliografiana. Esimerkiksi otsikon Eelis Gulinin julkaisut alle voidaan kirjata seuraavat julkaisut:

- 1933 Ihmissydämen salattu maailma. – Kirkkokansan joulu. 12–19.
- 1933a Sukupuolisiveellisyys ja kristinusko. Suomen Naisten Kansallisliiton Siveellisyyskomitean julk. 10. Helsinki.

Tässä tapauksessa vain jälkimmäisen julkaisun ilmestymisvuosi on aakkostettu, koska se täytyy voida erottaa seuraavista samana vuonna ilmestyneistä julkaisuista, jotka on lihavoitu ja joihin tutkielmassa viitataan.

Julkaisut vailla henkilötekijää

Tähän ryhmään kuuluvat kaikki kirjana tai vihkona ilmestyneet julkaisut, joille ei ole ilmoitettu kirjoittajaksi tiettyä henkilöä tai tiettyjä henkilöitä: suuritöiset, laajan kollektiivin laatimat teokset, vakiintuneella nimellä kulkevat tekstikokoelmat, komiteanmietinnöt, lait ja asetukset, erilaisten työryhmien raportit ja suunnitelmat, anonyymit koosteet ja selostukset. Sääntönä on merkitä kirjallisuusluetteloon tekijän paikalle julkaisun nimeke tai pääotsikko; lisäksi merkitään seuraavalle riville julkaisun ilmestymisvuosi. Pitkästä nimekkeestä merkitään vain alkuosa tai olennainen osa. Nimeke tai pääotsikko on kuitenkin ilmoitettava täydellisenä omalla paikallaan.

Esimerkkejä:

Ehdotus kirkkolaiksi

1991 Kirkolliskokouksen 8.11. 1991 hyväksymä ehdotus kirkkolaiksi, kirkkojärjestykseksi ja kirkon vaalijärjestykseksi. Helsinki: Kirkkohallitus.

Kirk.kok. ptk

1903 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon viidennen yleisen kirkolliskokouksen pöytäkirjat. Turku.

Lukion opetussuunnitelman perusteet

1985 Lukion opetussuunnitelman perusteet. Helsinki: Kouluhallitus.

Virsikirja

1986 Suomen evankelis-luterilaisen kirkon virsikirja. Hyväksytty kirkolliskokouksen ylimääräisessä istunnossa 13. helmikuuta 1986. Helsinki: SLEY-kirjat.

Huomaa: tällaisista lähteistä ilmoitetaan nimenomaan alkuperäinen julkaisuvuosi (tai kokouksen pitämisen vuosi), ei mahdollista myöhempää painovuotta.

Sanoma- ja aikakauslehdet

Tähän ryhmään kuuluvat sellaiset sanoma- ja aikakauslehdet, joita on käyty läpi vuosikerroittain tietyn tutkimusteeman selvittämiseksi. Raittilan opasta mukaillen otsakkeen alla voidaan esittää seuraavanlainen luettelo selityksineen:

Kursivoidut vuosikerrat on käyty järjestelmällisesti läpi tätä tutkimusta varten.

HS Helsingin Sanomat 1920, 1925–1927

Kmaa Kotimaa 1919–1923, 1925–1926, 1929

Vja Vartija 1920–1929

Östra Nyland 1921

TUTKIMUSETIIKASTA

Myös gradun tekijä on tutkielmaansa kirjoittaessaan tutkija, jonka on sitouduttava tutkijoita yleisesti sitovaan tutkimuseetiikkaan. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohjeiden mukaan tutkija on työssään rehellinen sekä tarkka ja huolellinen tulostensa esittämisessä. Hänen tiedonhankinta- ja tutkimusmenetelmänsä ovat moraalisesti moitteettomia ja avoimia kriittiselle tarkastelulle. Samoin tutkija ottaa huomioon muiden tutkijoiden työn ja saavutukset ja antaa niille asiaankuuluvan arvon: hän mm. ilmoittaa työnsä viitteissä sekä lähdeluettelossa riittävän selkeästi muilta tutkijoilta omaksumansa tiedot ja ideat. Tutkimuseetiikasta tarkemmin, ks. Helsingin yliopiston tutkimuseetiikkasivusto (<http://www.helsinki.fi/tutkimus/etiikka.shtml>).